UDC 347.625-055.2(38)

CERIF: S130, H210, H300

DOI: 10.51204/HLH_20102A

Isidora FÜRST*

ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ АНТИЧКЕ ГРЧКЕ У БРАЧНОМ И ПОРОДИЧНОМ ПРАВУ

Правни положај жене у античкој Грчкој разликовао се због неуједначености државног и друштвеног уређења полиса. У оквирима патријархалне друштвене организације старог века, положај жене у друштву и породици античке Грчке кретао се од њене потпуне обесправљености до делимичне равноправности са мушкарцем. Предмет рада су питања која се односе на карактеристике правног статуса жене у породици (oikos) и браку (gamos), уз анализу услова који су утицали на стварање и одржавање такве специфичне правно-социјалне творевине. У раду се анализира институт мираза и деликт прељубе. Аутор пружа компаративни приказ породичних и брачних института у три полиса: Атини, Спарти и Гортини. Поставља се питање да ли формално бољи правни положај нужно упућује на једнако повољан друштвени статус. У закључку рада даје се оцена правног статуса жене у старој Грчкој, посматраног из перспективе патријархалног и класног уређења тога доба, а у складу са схватањем грчког духа.

Кључне речи: *Полис. – Породица. – Брак. – Мираз. – Прељуба.*

1. УВОД

Хеленима историја приписује увођење напредних политичких концепција, разумевање основних принципа демократије, стварање првих наука и развијање културе и уметности. Право старе Грчке карактерисао је својствени поглед на индивидуалност, међутим, пери-

* Аутор је студент прве године основних студија Правног факултета Универзитета у Београду, isidora.first@gmail.com

од антике остаје упамћен и по поретку који је већински почивао на обичајним правилима и патријархалном класном друштву. Положај жене у античкој Грчкој, из тог разлога, нужно се мора сагледати у светлу специфичности тадашњег друштва и комплексности карактера старих Грка.

Приликом анализе друштвено-правног статуса жене у античкој Грчкој, управо због великог броја фактора који су утицали на стварање његових особености, не сме се прибегавати брзој и коначној оцени. У наставку рада биће изнете тезе засноване на начелним особинама правног статуса жене у породичном и брачном праву, у више периода и полиса, а важно је напоменути да су постојале значајне несразмерности унутар правног поретка старе Грчке.

Ни у једном периоду своје историје, грчко античко друштво није било јединствена и уравнотежена целина. Стара Хелада била је скуп полиса који се нису развијали истом динамиком, а њихови друштвени системи, из тог разлога, никада се нису нашли у истој равни. Иако је право античке Грчке пролазило кроз низ значајних промена, посматрано са ове временске дистанце, наука уочава одређене јединствене особине правног система кроз периоде од микенског до хеленистичког доба и одређене значајне неуједначености у друштвеним и државним уређењима полиса у истом периоду.

Правни положај жене у античкој Грчкој, било у држави и друштву или у породици и браку, може се посматрати са два примарна аспекта – у односу на норме и вредности савременог друштва (у којем случају се третира као потлачитељски) или пак у односу на карактеристике робовласничког патријархалног друштва (у којем случају је проблематика итекако комплексна). Из перспективе савременог друштва, упркос различитостима у правном и државном уређењу старих грчких градова-држава (које су утицале на неуједначеност друштвеног система у свим сферама живота), положај жене у античкој Грчкој начелно се може тумачити као неповољан. Међутим, у патријархалним оквирима тога доба, поједина законска и обичајна решења могу се сматрати веома просвећеним.

Различита су виђења друштвено-правног статуса жене у античкој Грчкој и различити су начини на које се одлике правног положаја жене могу тумачити. Први разлог за немогућност расветљавања природе правног статуса жене у потпуности, јесте отворено питање о узроцима настанка и одржавања неповољног положаја жене. Неравноправност жене са мушкарцем можда се може приписати неразвијеној држави радије него уопштеном експлоататорском односу према женама. Спорно је да ли је прави разлог за устаљивање потчињеног положаја жене тадашње увржено мишљење о њеној

подразумеваној подређености мушкарцу, или су особености статуса жене пак биле уобичајене у датој етапи друштвеног развоја. Такође, неопходно је разумети мотиве због којих је грчко друштво тежило за успостављањем и одржавањем „мушке владавине" у којој жена није имала политичку и социјалну улогу, јер уколико је постојеће класно друштво важило за филозофски идеал, статус жене би напросто био последица једне основне друштвено-политичке идеје.

Својеврсни филозофски приступ старих Грка према праву и државном уређењу имао је значајан утицај на положај жене. Платон и Аристотел, међу својим савременицима сматрани „учитељима људског рода", нису одолели промишљању о жени и њеном бићу. Док је Аристотел сматрао да је жена ниже биће које се по природи „покорава ради заштите",[1] Платон је говорио о једнакости и истоветности душе мушкарца и жене.[2] Због утицајности идеја великих мислилаца на друштвене вредности и законе, било који закључак о стварању и примени права старе Грчке се мора ставити у контекст филозофских принципа на којима су тадашње државе почивале.

Поред неупитног филозофског деловања на грчко античко право, од пресудног значаја за формирање и постојање класног, патријархалног и неравноправног друштва био је историјски тренутак у којем се античка Грчка налазила. У најранијем периоду, грчко друштво живи по принципима племенског преддржавног уређења, али временом долази до структуралних промена, те матријархат бива замењен патријархалним вредностима. Матријархалне вредности очуване из старијег доба омогућавале су слободније и повољније услове за живот женама, што објашњава зашто је правни положај жене у неким неразвијенијим полисима наочиглед био веома повољан.[3] Могуће је да су трагови племенског уређења утицали на различитости у положају жене у полисима зато што су старији облици друштвене организације начелно више погодовали женама.

У очима правне историје издвајају се три грчка града-државе: Атина, Спарта и Гортина. Атина је била колевка демократије из које су потекли први политички принципи, Спарта је упамћена по ратним достигнућима и специфичној друштвеној организацији, а из критске Гортине долази најстарија европска кодификација. У наставку рада,

1 Aristotel, *Politika* (prevela Ljiljana Stanojević Crepajac), Kultura, Beograd 1970, 1252a.

2 Platon, *Država* (preveli Albin Vilhar, Branko Pavlović), Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 2002, 455de.

3 Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017, 98 и даље.

из тог разлога, биће речи о сличностима и разликама у правном положају жене у ова три полиса. Узевши за чињеницу да су од пресудног значаја за формирање положаја жене у друштву биле норме породичног и брачног права (јер је породица била темељ државног и друштвеног уређења, а брак био неопходност за настанак породице), нужно је надаље анализирати положај жене унутар оикоса (*oikos*) и гамоса (*gamos*).

2. ПОРОДИЦА

Грчка породица била је више од заједнице супружника и сродника какву модерно друштво познаје – она је била верски, политички и економски ентитет. Оикос су сачињавали чланови уже и шире породице, покретна и непокретна имовина, имање, робови, животиње,[4] али и обичаји и религија.

„Цео полис био је једна врста проширене породице, која је највећи део живота претварала у породични живот.“[5] Сва права, обавезе и слободе установљене на нивоу полиса, пресликавале су се на породицу као основну јединицу грчког друштва. Оикос је живео као полис у малом – „природна“ правила на којима је почивало државно уређење важила су и у породичној организацији. Оикос је обухватао све сфере живљења старих Грка, а основна филозофија заснивала се на односу појединца и породице, и затим породице и државе. „Јер држава је по својој природи једно мноштво и постајући све више јединствена постаће од државе породица, а од породице човек. Могло би се, наиме, рећи да је породица јединственија од државе, а појединац од породице.“[6]

Оикос је био устројство засновано на строгој хијерархији пошто су стари Грци веровали да породица испуњава своју идеалну сврху друштвеног темеља онда када је моћ у различитој мери удељена њеним члановима. „Мушкарац је у односу на жену по природи бољи а она гора, и он влада а она се покорава. Овај исти закон мора да важи за све људе.“[7] Из тог разлога, оикосом је управљао мушкарац (отац или муж), који је као врховни ауторитет доносио одлуке које су се тицале судбине свих чланова оикоса. Кириос (*kyrios*; у преводу – господар) био је задужен за сва важна питања у оикосу, те стога пра-

4 Douglas M. MacDowel, „The Oikos in Athenian Law“, *The Classical Quarterly* 39(1)/1989, 11.

5 Х. Д. Ф. Кито, *Грци*, Просвета, Београд 2008, 90.

6 Aristotel, 1261a.

7 *Ibid.,* 1254b.

ва чланова оикоса нису била једнака, а положај жене се формирао на специфичан начин.[8] Пошто је сматрано да жена није способна да исправно одлучује о својим правним пословима, од рођења је била под влашћу свог оца или најближег мушког сродника.[9] „Најранији човеков политички смисао огледа се у стварању породице, у којој је испрва све било заједничко, и која претходи стварању државе. Да им заједница буде чврста, потребно је да једно од њих управља и наређује, и то оно које се разумом може старати за породицу, а друго да слуша. Већ из породице и домаћинства развија се четворострук однос: господара према робу, мужа према жени, оца према деци и, напослетку, поседника према поседу и привређивању.“[10]

Иако се статус жене према нормама породичног права разликовао због неуједначености у друштвеном уређењу полиса и мењао током хронолошког развоја грчког античког друштвеног система, издвајају се основне одлике породичне организације и основне одлике породичног статуса жене.

У хомерско доба, друштвени и државни систем базиран је на родовском уређењу и моћи басилеуса у којем су инкорпорирана законодавна, извршна и судска власт у зачетном облику. Нема закона, нити постоји реч за закон, а краљеве „уредбе“ највиши су правнообавезујући акти. Одлуке краља су коначне, док се спорови решавају на бази преседана потеклих из обичаја.[11] Из наведеног, очигледно је да је, посматрано из перспективе развијеног друштва, правни поредак херојског доба био прилично неразвијен. У њему правни институти нису били прецизно дефинисани и регулисани, питања друштвене и правне заштите умногоме су припадала породичној организацији, а у таквом друштвеном уређењу примарни колективни циљ био је да се очува породица (која је била основни регулатор проблема свакодневног живота) зарад опстанка целе заједнице.

Строга правила у породици можда се могу оправдати потребом друштва за одржањем склада у полису, па се и разлози за различитости у положају жена и мушкараца, радије него окрутности друштва, могу приписати свеопштој потреби за успостављањем неопходног друштвеног реда који држава тог доба није могла да обезбеди. Хијерархијско уређење унутар породичних заједница, у том

8 С. Аврамовић, В. Станимировић, 117.

9 Eva Cantarella, "Gender, Sexuality, and Law", Michael Gagarin, David Cohen (eds.). *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne 2005, 245.

10 Aristotel, 1253b.

11 Вил Дјурант, *Историја цивилизације: Живот Грчке*, Народна књига, Београд 1996, 66.

случају, значило би основ за одржање друштва. Могуће је да је став о „природној“ подређености жене у брачном и породичном животу опстајао у каснијим периодима управо захваљујући општој и увреженој мисли о човеку и држави, према којој је неравноправност чланова породице била неопходност.

Међутим, упркос чињеници да је жена у свим периодима развоја хеленског друштва била под влашћу мушког старатеља, овлашћења грчког кириоса у односу на чланове породице разликовала су се од касније строге римске *patria potestas*. У хомерско доба отац је имао *ius vitae ac necis* над децом.[12] Његова овлашћења у раном периоду грчке историје била су оличење норми једног патријархалног друштва, међутим, временом је утицај кириоса на чланове породице бивао све мањи. Одређена ограничења старатељеве свемоћи зарад заштите жене пример су позитивних одлика друштва које почива на строгим патријархалним вредностима, а многобројни извори такође сведоче о крајње повољним приликама за живот жене унутар самог оикоса. Муж и жена су равноправно обављали кућне послове и заједнички одлучивали о васпитању деце, а улога жене у одређеним сферама породичног живота била је чак доминантнија – она је организовала домаћинство и управљала кућним пословима.[13] Приметна слобода деловања жене унутар оикоса (као темеља друштвеног уређења) била би доказ који иде у прилог идеји о ауторитативној улози античке жене.

Како је највећи број историјско-правних извора потекао управо из старог атинског полиса, особености друштвено-правног породичног статуса жене у античкој Атини увелико су познате савременој науци. Положај атинске жене у старом веку, у породичном, брачном и осталим областима права, такође се мора анализирати сходно специфичним околностима које су начиниле атинско друштво и државу.

Атина је била тло настанка демократске мисли, али, као и на почетку било ког развојног пута, постојали су многи проблеми са којима се друштво у променама суочавало. Изворна атинска демократија, настала из Драконових и Солонових закона, није била ни налик демократији садашњице, јер су грађани неравноправно учествовали у јавном животу – атинска „владавина народа“ била је владавина грађана одабраних на основу моћи и утицаја, богатства, година и, коначно, пола.[14] У том смислу, неуједначено друштво неразвијеног

12 С. Аврамовић, В. Станимировић, 117.

13 В. Дјурант, 63.

14 Аристотел, *Устав атински* (превео Нико Мајнарић), *Хрестоматија за Упоредну правну традицију,* Војислав Станимировић (прир.), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 167–196.

правног система није било у стању да женама омогући права које ће оне касније уживати у модерном друштву.

Међутим, и у таквим приликама једној Атињанки су, захваљујући општем благостању полиса, биле на располагању одређене погодности у породичном животу – она је учествовала у вођењу домаћинства, била је материјално ситуирана, а њен лични интегритет био је правно заштићен. Жени у Атини је, такође, припадала изузетно значајна дужност бриге о деци.[15] Атињанка је била господарица свог дома и заједно са мужем је организовала кућне гозбе и размењивала поклоне са гостима. Била је, осим тога, задужена за већи број свакодневних кућних послова и симболично је у рукама носила свежањ кључева од просторија у домаћинству. Муж је имао право да у те просторије уђе само уз дозволу супруге (или робиње кућепазитељке, која је, такође, имала одређена овлашћења).[16] Удруженост супружника у пословима који су се тицали домаћинства изражени су као идеална „заједница ума" мужа и жене, јер је, за старе Атињане, први корак ка постизању друштвене хармоније било управо јединство мужа и жене у породици и кући.[17]

Према Ксенофонту, оикос се посматрао као производна јединица, јединица потрошње и јединица у циљу репродукције. Саставни део оикоса који је почивао на наслеђеном богатству је била нуклеарна породица коју су чинили муж, жена и деца, а која је настала из брачне заједнице пажљиво одређених партнера.[18] Новија истраживања показују да су чланство у оикосу уживала и лица која нису била део нуклеарне породице.[19] Термин оикос могао се такође односити на кућу (материјални објекат) или на имовину која припада кући и домаћинству.[20]

Иако друштвени положај жене у Атини остаје забележен као начелно непогодан јер она није уживала основну привилегију атинског друштва, тј. није могла да учествује у политичком животу, женина овлашћења унутар оикоса, контрадикторно томе, била су веома велика. Жена, по својој природи дужна да се покорава мушкарцу у

15 В. Дјурант, 63.

16 Hans van Wees., "The invention of the Female mind: Women, Property and Gender Ideology in Archaic Greece", Deborah Lyons, Raymond Westbrook (eds.), *Women and Property in Ancient Near Eastern and Mediterranean Societies,* Conference organized by the Center for Hellenistic studies – Harvard University, 2003, 21, *https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/1219* (последњи приступ 10.8.2020.).

17 *Ibid.,* 22.

18 C. A. Cox, 131.

19 *Ibid.,* 135.

20 *Ibid.,* 132.

циљу стварања функционалне породице,[21] није сматрана достојном потпуног грађанског статуса као мушкарац који служи својој сврси као *zoon politikon*.[22] Интелигенција жене и њене вештине у управљању домаћинством биле су признате и препознате,[23] међутим, друштвено-правни статус жене у свим периодима ране атинске историје остаје донекле исти – жене у Атини нису уживале правну, пословну и процесну способност.[24]

За сушту супротност атинском друштву узима се спартански систем, а положај жене у Спарти обично се сматра знатно повољнијим од положаја жене у Атини. Међутим, наизглед повољан положај жене у Спарти настаје под утицајем другачијих фактора. Права Спартанке постоје као резултат развојног стадијума на којем се спартанско друштво налазило, специфичних политичких околности у полису и колективистичког концепта својственог Дорцима.

Основни циљеви Спарте била су ратна освајања, те је, стога, и свакодневни живот био организован у складу са тим жељама. Колективистички дух који је владао Спартом онемогућио је развој унутрашње политике који је познавала Атина и обликовао је породичне заједнице на сасвим другачији начин.[25] Док је Атињанин био посвећен руковођењу породичним пословима, Спартанац је свој живот проводио у мушкој заједници у сталним припремама за ратовање. Широка овлашћења по питању породичних послова, из тог разлога, била су у рукама спартанске жене, која, за разлику од Атињанке, није имала кириоса који се старао о њеним правним радњама.[26] Забележено је да су жене у Спарти могле да наслеђују имања и робове којима су могле да располажу. Иако је нејасна природа својинског права жена у Спарти, извори сведоче да су Спартанке које су биле у статусу наследнице поседовале готово две петине земље у полису.[27]

Истичу се одређене специфичности породичног права и положаја жене у породичном праву у Спарти. Значајна последица спартанског колективизма била је немогућност родитеља да учествују у одгајању и васпитању своје деце. О „ваљаности“ тек рођеног детета одлучивао је најстарији члан племена, на оцу је било да болесно и слабо дете остави у јами уколико се донесе таква одлука, а жена је могла да одгаја

21 Aristotel, 1252a.

22 *Ibid.,* 1253a.

23 H. van Wees, 22.

24 С. Аврамовић, В. Станимировић, 119.

25 *Ibid.,* 95–96.

26 Aristotel, 1269b, 1270a.

27 *Ibid.,* 1270a.

дете само до седме године његовог живота (када је одлазило у агеле ради војних припрема).[28] Такође, спартанске породице су носиле трагове синдијазмичке породице,[29] а сродство се, захваљујући очуваном племенском схватању, рачунало по мајчиној линији.

Према Платоновој замисли о идеалној државној организацији, за исправни развој државе и друштва неопходно је постојање заједнице жена и деце.[30] Складна заједница у којој жене одгајају децу била би организована на посебан начин,[31] а жене би, како би учествовале у одржању државне хармоније, морале да поседују исте вештине као и мушкарци.[32] Овакво уређење, у Платоновој филозофији истакнуто као савршено, на први поглед наликује на спартански колективизам; међутим, док је у атинској филозофији оикос био примарни темељ државне организације, спартанско домаћинство није било творевина налик државној форми и у његовом моралу није постојала идеја да је хијерархијско уређење у оикосу и полису нужност. Можда је жена у Спарти, искључиво из тог разлога, уживала знатно бољи породични статус од жене у Атини. Међутим, узевши да је њен живот, као такав, био у потпуности посвећен интересима заједнице (о чему ће у наставку рада бити речи), тешко је рећи да је она имала истински повољан друштвени и правни положај у данашњем смислу те речи.

За даљу анализу друштвено-правног положаја жене у античкој Грчкој, превасходно у брачном и породичном праву, поред атинске и спартанске историје у обзир се мора узети и бисер грчког античког права – Гортински законик.[33]

Гортински законик је једини пронађени законик из античке Грчке и најважнији споменик грчког права из прехеленистичког периода.[34] Овај општи правни акт, непознатог законодавца, најзначајнији је по својим одредбама које се тичу управо положаја жене. Норме Законика непосредно указују на статус жене у браку и породици.[35] На основу одредби Законика, свака жена, укључујући и робињу, била је

28 С. Аврамовић, В. Станимировић, 94.

29 *Ibid.,* 98.

30 Platon, 464b.

31 *Ibid.,* 451c.

32 *Ibid.,* 452a.

33 Гортински законик (превео Сима Аврамовић), *Хрестоматија за Упоредну правну традицију,* Војислав Станимировић (прир.), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 157–165.

34 *Ibid.*

35 *Ibid.*

субјекат заштите, а заштита живота и тела, као опште вредности и добра, такође дефинисана Закоником.[36]

Норме Гортинске кодификације указују на то да су питања правне заштите жена била кључни проблеми које је заједница морала да регулише у оваквом општем законику, а захваљујући чињеници да је гортинско државно уређење било веома слично спартанском (и Спарта и Гортина су градови-државе дорског племена), дâ се закључити да су односи у браку и породици донекле наликовали онима у Спарти.[37] Жена у Гортини је, као и Спартанка, имала пословну и процесну способност, као и делимичну слободу у одабиру супруга у случају када је као епиклера (*epikleros*) била дужна да пренесе очеву имовину на свог мушког наследника.[38] Са друге стране, налик жени у Атини, Гортињанка је живела у друштву строгог полног морала, у којем је, очигледно, била у обавези да одржава вредности „чистог" оикоса.

Институт ћерке-наследнице (епиклерат), у Гортини означен именом *patrioikos,*[39] детаљно је дефинисан у Законику. Из одредби које се тичу наследног права и епиклерата, сазнаје се много о друштвено-правном положају жене. Жена у Гортини наслеђује половину покретности које би наслеђивао мушки наследник,[40] међутим, гортинска наследница, за разлику од Спартанке, не може да располаже оном имовином коју поседује у статусу епиклере.[41]

Гортински законик представља спој обичајних норми дорског друштва и законских норми које законодавац уводи као новину у друштво. Неспорно је да је, у погледу наследног и брачног права, жена у Гортини била у повољнијем положају од жене у Атини, међутим, дискутабилно је да ли су се такве погодности позитивно одражавале на њен породични живот. Одредбе законика не баве се кључним проблемима породичног живота и положаја жене у породици, а жена у Гортини, попут жене у Атини, налази се под ригорозном

36 *Ibid.*

37 „У понеким државама закони су усмерени на потчињавање суседних народа. Стога, мада у већини држава влада, да тако кажем, збрка у погледу највећег броја закона, ипак, ако постоји заједнички циљ коме сви закони теже, онда је то обезбеђење власти. Тако су у Лакедајмону и на Крети и васпитање и већина закона усмерени на рат." – Aristotel, 1324b.

38 С. Аврамовић, В. Станимировић, 105.

39 *Ibid.*

40 Stefan Link., „ ..., but not more!" Female inheritance in Cretan Gortyn", Deborah Lyons, Raymond Westbrook (eds.), *Women and Property in Ancient Near Eastern and Mediterranean Societies*, Conference organized by the Center for Hellenistic studies – Harvard University, 2003, 12, *https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/1219* (последњи приступ 10.8.2020.).

41 С. Аврамовић, В. Станимировић, 105.

влашћу свог кириоса и представља правно инфериорну фигуру у оикосу. Са друге стране, норме брачног права сведоче о већем броју правних погодности гортинске жене у односу на супружника.

Кодификација јасно осликава друштвени систем са израженом стратификацијом и правном неједнакошћу житеља полиса. Питање је на који начин су различити друштвени слојеви функционисали као складна и ефикасна друштвена целина. Независно од тога, гортински оикос је представљао домаћинство са свим препознатљивим породичним односима.[42] Оикос је, такође, истакнут као центар економског живота појединаца који га чине, међутим, имовина није била саставни део саме заједнице. Из тог разлога, имовину су одвојено наслеђивали мушки и женски наследници, а имовина супружника није удруживана у виду института заједничке брачне тековине.[43]

Разлике између оикоса у Атини, Спарти и Гортини нарочито су упечатљиве у погледу имовинских односа у породици. У Спарти је жена самостално и независно располагала породичном имовином, имовина жене у Атини била је везана за домаћинство у којем је она била у потчињеном положају, а гортински својинскоправни послови су били на специфични начин регулисани законком. Позиција жене у односу на могућност располагања поседом, у Спарти и Гортини, насупрот Атини, превасходно је зависила од статуса жене у породичној заједници. Међутим, заједничка за сва три полиса јесте чињеница да жене у јавном животу и породичној заједници нису имале великог учешћа у питањима породичне имовине.[44]

Стање у породичној заједници осликавало је свеопште друштвене одлике античког грчког друштва. Иако друштвено-правни поредак античке Грчке никада није био у потпуности јединствен и складан, јасно је да је породица, у каквом год облику, била од великог значаја у свим периодима и у свим полисима. Будући да оикос није постојао без брака као везе која је од две породице стварала једну нову, у наставку ће бити изнете основне одлике гамоса.

3. БРАК

Брак у античкој Грчкој се уговарао између жениног кириоса и младожење. Склапао се у кроз свечану ритуалну церемонију, уз присуство породице и пријатеља, уз обилно послужење, музику и игру. Тренутак почетка брачног живота био је прелазак жене у мужевљеву

42 Cynthia B. Patterson, *The Family in Greek History*, Harvard University Press, Cambridge – London 1998, 79.

43 *Ibid.,* 82.

44 *Ibid.*

кућу, а након формалног закључења брака, женин муж постајао је њен нови старатељ.[45] Брачни ритуал у религијском духу је трајао три дана и брачне церемоније су биле неизоставни део обичаја.[46]

Стари Грци су сматрали да међусобно упознавање младића и девојака, као и узајамна осећања љубави и поштовања, треба да почну тек након закључења брака. Воља младенаца није била потребна, те је хеленски брак, насупрот савременој дефиницији и пракси, био институција која се није заснивала на субјективним елементима. „Љубав у правом смислу, као дубока узајамна нежност и брижност, Грцима долази после женидбе а не пре; она није искра која ће планути контактом или блискошћу два тела, већ плод дугог саучествовања у кућним бригама и делатностима."[47]

Први и основни циљ ради којег се склапао брак било је стварање потомства, међутим, подстицање брачног здруживања није било само у репродуктивне сврхе, већ је имало и дубљу религијску и политичку конотацију. Интересантно је да Хелени, нарочито у Атини, нису живели у великим породицама са много деце, пошто су веровали да би прекобројност у породичним заједницама представљала проблем у равнотежи склада у полису. Перикпови закони налагали су да брачни пар треба да има двоје деце,[48] а Платон је био мишљења да је идеално стање породица коју чини брачни пар са једним сином и једном ћерком.[49] Према Платоновој филозофији, држава мора да има контролу над репродукцијом како би се одржало идеално стање заједнице. О томе сведочи следећи одломак из дијалога у „Држави": „Тако што смо ми сложно утврдили да би најбољи људи што чешће морали да долазе у додир са најбољим женама, а најгори људи са најгорим женама што могуће ређе да би се, ако стадо жели да остане на висини, деца ових првих морала одгајати, а ових других не ..."[50] Осим тога, грађани Атине су живели у мирним и повољним условима, тако да није било потребе за рађањем великог броја деце која би обезбеђивала континуитет развоја заједнице. Првенствено из ових разлога, прекид трудноће и давање деце у ропство нису били реткост. Међутим, слобода рађања је за жену била ограничена, јер је право на прекид трудноће имала искључиво уз одобрење супруга.[51]

45 В. Дјурант, 326.

46 E. Cantarella, 246.

47 В. Дјурант, 62.

48 Ан-Мари Битен, *Стара Грчка*, Clio, Београд 2010, 220–227.

49 Paula Kaulić, „Institucija braka i ceremonije povezane s time u grčko-rimskom svijetu", *Rostra – časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 2(2)/2009, 61.

50 Platon, 459de.

51 А.-М. Битен, 220–227.

Специфично поимање рођења и живота помагало је старим Грцима да контролишу број потомака и наследника – дете је сматрано човеком тек по истеку одређеног временског периода од рођења, када је у ритуалу иницијације постајало члан заједнице, а до ког тренутка је отац имао право да га одбаци и убије.[52]

Према Аполодоросу, грчки закони нису дефинисали брак и брачну заједницу. Атински брак није био правна радња и није у потпуности јасно према којим елементима се формална правна заједница разликовала од конкубината или обичне заједнице живота. Иако је у пракси сматрано да је веридбени чин (*engye*) препознатљиви доказ за склапање брака, Аполодорос је наводио да је за формирање брачне заједнице неопходна изградња односа међу супружницима током времена.[53] Данас је истакнут став да је у предемократском периоду разлика између формално закљученог брака и неформално засноване партнерске заједнице била мања, док је у класичном периоду формални брак био прецизније правно дефинисан.[54]

Поставља се питање које су биле правне последице неформалне заједнице у ранијем периоду атинске историје. На првом месту, проблем неформално засноване брачне заједнице огледао се у праву наслеђивања и грађанском статусу деце рођене у тој заједници. Уколико су оба родитеља били Атињани, положај наследника био је једноставно правно регулисан, а ванбрачна деца из заједнице у којој родитељи нису били истог друштвеног статуса дуговала су свој положај искључиво оцу.[55] Међутим, након првог периода, разлика између формално и неформално засноване брачне заједнице је све мања, па се тако постепено признаје и статус деце, а посебно синова, рођених и у неформалном браку. „Ванбрачна деца нису била велика срамота, а чак су под одређеним условима могли добијати право грађанства. За ванбрачног (*nothos*) сматрао се свако ко је рођен од пара који није закључио пуноважан брак, макар обоје били Атињани, као и уколико један од родитеља није Атињанин.“[56] Напредак у развоју брачног права представља тежњу Грка да под законитим наследницима и потомцима сматрају и оне који нису рођени у браку који је склопљен у прописаној форми.

У класичном периоду, брак је био моногаман и уговарао се у форми свечане куповине младе (*engye* – веридба, тј. споразум између

52 P. Kaulić, 61.

53 C. B. Patterson, 112.

54 Hans Julius Wolff, "Marriage Law And Family Organization in Ancient Athens", *Traditio,* Cambridge University Press, Cambridge 1944, 69–73.

55 *Ibid.,* 69.

56 С. Аврамовић, В. Станимировић, 117.

кириоса и младожење).[57] Поступак је био регулисан позитивним правом, које није препознавало неформални начин склапања брака, јер је институт брачне заједнице у овом периоду био од велике важности у атинском друштву. За Атињане, моралност заједнице одржавала се стриктним нормама брачног права, а брачни статус је био предуслов за одговорни и морални живот атинског грађанина.[58]

Није сасвим јасна природа закључивања брака, узевши да су приметни елементи уговора о куповини невесте (који је симболично настајао предавањем женидбеног поклона – *hedna*), као и особине уговора о реалном обезбеђењу (грчка реч *engye* уједно значи и јемство).[59] Очигледно је да су правна форма и последице брачног уговора служиле размени имовинских добара; међутим, имајући у виду разлике између брака и купопродаје, може се рећи да је оваква размена служила одређеној практичној сврси, али да није имала ефекте и природу обичне куповине.[60] Предбрачне поклоне младожењина породица је давала младином кириосу, а за узврат, кириос је сносио трошкове будуће церемоније венчања. Осим хедна поклона, девојке су у периоду пре удаје добијале поклоне од удварача који су бесповратно припадали девојчиној породици.[61]

Бракови у Атини су били уговорени – родитељи девојке су одлучивали о избору њеног будућег мужа и њихов циљ био је да ћерку удају за мушкарца задовољавајућег друштвеног и економског статуса. Млада је обично имала око четрнаест година, при чему је младожења био у тридесетим годинама живота. Разлика у годинама може се објаснити потребом за успешном разменом имовине између породице и будућег супружника.[62]

Посебно значајан утицај на позицију жене унутар породичне заједнице у свим полисима имао је мираз који је она доносила у брак. Институт мираза у античкој Грчкој био је својствен и његова правна природа другачија је него у савременом праву – мираз је био имовина која је прелазила у специфичну државину мужа са својине женине

57 P. Kaulić, 58.

58 С. Аврамовић, В. Станимировић, 118.

59 *Ibid.*

60 H. J. Wolff, 51.

61 Stephen Hodkinson, "Female Property Ownership and Status in Classical and Hellenistic Sparta", Deborah Lyons, Raymond Westbrook (eds.), *Women and Property in Ancient Near Eastern and Mediterranean Societies*, Conference organized by the Center for Hellenistic studies – Harvard University, 2003, 5, *https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/1219* (последњи приступ 10.8.2020.).

62 Cheryl Anne Cox, *Household interests: Property, Marriage Strategies, and Family Dynamics in Ancient Athens*, Princeton University Press, Princeton – New Jersey 1998, 70.

породице. Наиме, мираз је, пре свега, био услов за закључење брака и обезбеђивао га је женин претходни кириос, обично отац.[63] Приликом церемоније склапања брака, постојао је моменат реципрочности путем којег је младин отац младожењи давао мираз, а младожењин отац младином оцу одређена средства којима је куповао невесту. На овај начин, и један и други оикос који учествују у формирању брака су могли да буду сигурни да неће бити умањени за имовину, а таква размена међусобне имовине путем склапања брака често је била први разлог за брак.[64] Вредност мираза зависила је од економског стања породице и мираз је износио од 5% до 25% очеве имовине.[65]

Основна карактеристика института мираза у атинском праву било је овлашћење жениног мужа као новог кириоса да њиме располаже, али ипак уз одређена ограничења. Наиме, муж није имао право да сасвим отуђи женин мираз и није имао право да њиме отплати своје дугове. Такође, приликом развода брака, чак и у случајевима женине прељубе (која се узимала за најчешћи бракоразводни разлог), жена се заједно са својим миразом враћала примарној породици, односно у оикос свог претходног кириоса или оикос његовог наследника. Син је имао право да наследи мираз своје мајке након очеве смрти, у виду посебно издвојене имовине, док се у случају смрти жене која није имала сина наследника мираз враћао њеној породици.[66] Када је био у питању брак без деце, након мужевљеве смрти, жена се заједно са својом миразном имовином враћала претходном дому, а у случају смрти своје супруге, муж је био дужан да миразну имовину врати њеној породици.[67] „Миразна имовина се обезбеђивала специфичним видом залоге у корист кириоса жене (*apotimema*), ако би дошло да развода."[68] Овакав облик института мираза постојао је у Атини, док је у другим грчким полисима било одређених разлика у погледу склапања брака и размене породичних добара.

Из наведеног, закључује се да је у брачном праву препознат институт посебне имовине која је била правно заштићена. Међутим, приметно је да су правила која се тичу заштите женине имовине, уз велики број других института који се односе на породично и брачно право античке грчке, установљена у корист колектива (оикоса) а не зарад појединца (жене). У сваком случају, без обазирања на мотиве

63 H. J. Wolff, 39.

64 *Ibid.,* 61.

65 E. Cantarella, 247.

66 H. J. Wolff, 61.

67 С. Аврамовић, В. Станимировић, 118.

68 *Ibid.*

и разлоге, за чињеницу се узима да је мираз био женин својеврсни гарант породичног статуса.

Познато је да је институт развода постојао у древној Грчкој, а мушкарац у Атини имао је право да се слободно и у сваком тренутку разведе без навођења посебног бракоразводног разлога.[69] Једина обавеза мужа у случају репудијума била је враћање мираза жени,[70] међутим, приликом једностраног развода брака мушкарац је често неформално тражио од жене и њене породице пристанак и договор.[71] Интересантно је да је и жена сама могла да одлучује о судбини брака, па јој је било дозвољено да од архонта затражи развод, о којем захтеву је он доносио одлуку.[72] Реч је о ситуацији у којој је жена самовољно или према налогу кириоса напуштала дом. Постоје различити подаци у вези са иницирањем развода брака од стране жене и неки аутори сматрају да је развод у Атини могло да затражи и треће лице (обично женин отац), најчешће зарад предаје жене другом мужу.[73] Из Демостенових говора може произилазити да је жена имала идентично право на покретање развода, но јасно је да је, упркос појединим одредбама које су јој гарантовале некакву правну заштиту у браку и приликом развода, положај Атињанке у браку остао прилично неугодан.[74]

Након развода брака, жена која није имала потомство враћала се под старатељство своје породице, тачније, под власт свог оца или брата. Удовица која је имала наследнике обично је остајала у оикосу преминулог супруга, али је постојала могућност да се у неком тренутку врати под контролу своје примарне породице. Иако је жена предата у брак у специфичном виду купопродајног уговора, њено одвајање од примарне породице никада није у потпуности остварено.[75]

Премда су постојали одређени инструменти обичајног права који су донекле уједначавали полове, жена је, за разлику од мушкарца, током брака била строго обавезана на верност. Стари Грци плашили су се жениног потенцијалног неверства вероватно зато што је прељуба отварала питања очинства, праведног наслеђа и грађанског статуса. У атинским законима посебно место су заузимале одредбе

69 Carlos F. Norena, “Divorce in Classical Athenian Society: Law, Practice and Power”, *Past Imperfect* 7/1998, 6.

70 E. Cantarella, 246.

71 C. A. Cox, 71.

72 C. F. Norena, 10–12.

73 E. Cantarella, 247.

74 C. F. Norena, 14.

75 H. J. Wolff, 47.

које су се бавиле прељубом и силовањем, међутим, нису све жене биле подједнако правно заштићене. Наиме, литерарни извори сведоче да су постојале две категорије жена – „поштене“ и „друге“. Поштеним женама сматране су оне које су живеле у домаћинству под старатељством кириоса, а „другима“ су припадале оне које су неудате живеле саме. Уколико је „поштена“ жена ступила у сексуални однос са другим мушкарцем, сматрано је да је или заведена или присиљена. У том смислу, закон је регулисао правне радње само оних које су биле под влашћу кириоса, док „другима“ нису били на располагању инструменти правне заштите. У Хомеровим еповима, ову поделу жена на „заведене“ (тј. поштене) и „заводнице“ (тј. друге), преузели су први атински закони, на тај начин јачајући неравноправност жена у светлу брачног права.[76]

За разлику од модерног права у којем је силовање дефинисано као кривично дело против полне слободе, а при чему прељуба не припада сфери кривичног права, у атинском законодавству поглед на та питања био је сасвим другачији.[77] Крајње је необична чињеница да је деликт силовања блаже санкционисан од прељубе. Правно гледано, сматрано је да је жена као жртва силовања претрпела мању штету од жене која је заведена.[78] Закључак да је завођење жене било теже кривично дело од силовања, ставља се у контекст превласти мушкарца над оикосом. Наиме, завођење жене (тј. навођење жене на чин прељубе), Атињани су доживљавали као повреду части и статуса њеног мужа. Силовање је, такође, посматрано из перспективе кириоса, јер мера против учиниоца кривичног дела није била у корист жртве, већ у корист супруга којем је нанета штета.[79]

Према Драконовим законима, прељубницима је била одређена смртна казна уколико су ухваћени *in flagrante*, док је за силовање смртна казна следила само уз пресуду атинског суда који су чинили искључиво мушкарци.[80] Закони су се односили само на „заштићене“ жене (оне под влашћу кириоса) и имали су двојаку сврху – да осигурају власт кириоса над женом и да очувају чистоту заједнице.[81]

Термин коришћен за прељубу био је *noxeia*, а осим на деликт неверства који је извршила супруга кириоса, односио се и на све оста-

76 E. Cantarella, 238–239.

77 Jamie Pretorius, „Rape and Infidelity: Threats to the Athenian Πόλις and Οἶκος“, *Fundamina* 23(2)/2017, 40.

78 *Ibid.*, 41.

79 *Ibid.,* 41, 55–56.

80 *Ibid.,* 39.

81 E. Cantarella, 239–240.

ле жене које су биле под његовим покровитељством и учиниле недозвољену радњу.[82] Деликти прељубе и силовања разликовали су се на основу два елемента: примене физичке силе и пристанка лица.[83] Прељуба је доживљавана као увреда мужа и сматрано је да је смртна казна адекватна спрам кривице жене која је дозволила да буде заведена од стране другог мушкарца.[84] Иако је прељуба жене строго санкционисана, није било закона који је прописивао казну за мужа који је починио неверство.[85]

У каснијим Солоновим законима је одржан принцип непосредне одмазде који се односио на то да је мушкарац имао право да убије љубавника своје супруге. Такво убиство сматрано је праведним, а у складу са обичајним нормама, на мужу је било да одлучи о казни која ће се применити. Муж је имао право и да затражи новац од жениног љубавника као надокнаду нематеријалне штете, а након свега тога опет није био у обавези да се од жене прељубнице разведе, иако је до развода скоро увек долазило у пракси пошто би муж који је жени опростио прељубу био јавно подвргнут руглу и срамоти.[86] Једини начин на који су се закони формално борили против прељубе и силовања било је прописивање смртне казне за мушкарца учиниоца који је затечен *in flagrante*, док су блаже казне за ове деликте биле препуштене обичајној пракси.[87]

Поставља се питање зашто је развод мужа од жене прељубнице био готово неминован. Одговор лежи у начину на који је оикос био организован, тачније, у начину на који се одржавала чистота атинског грађанства у полису. Уколико очинство није могло да се утврди са сигурношћу, постојала је могућност да статус грађанства наследе деца чији родитељи нису били атинске крви.[88] Пошто је закон који је санкционисао прељубу био у циљу заштите оикоса (на тај начин и целог полиса), завођење жене и чин прељубе могао је да искористи било који мушкарац зарад освете према дотичном кириосу. Из тог разлога, чак и најразвијенији атински закони третирали су неверство драстичним мерама.[89] Интересантно је виђење да је прељуба била област у којој се огледао грчки такмичарски дух, јер су Атиња-

82 Chris Carey, „Rape and Adultery in Athenian Law", *The Classical Quarterly* 45(2)/1995, 407.

83 *Ibid.,* 408.

84 J. Pretorius, 58.

85 *Ibid.*

86 С. Аврамовић, В. Станимировић, 119.

87 E. Cantarella, 244.

88 C. Carey, 416.

89 *Ibid.,* 417.

ни сматрали да моћ и статус мушкарца леже у његовој способности да заведе туђу супругу, при чему је, са друге стране, осрамоћен био онај мушкарац чија је супруга заведена.[90]

Из многобројних разлога, до развода брака је ипак често долазило, те је атинско друштво на све начине покушавало да одржи склад међу члановима породице, чврсто верујући да се стање гамоса и оикоса пресликава на цео полис. Од супружника се очекивало да очувају брак и решавају међусобне проблеме и несугласнице (првенствено зарад потомства) и сматрало се да се дубоко поштовање и поверење између партнера развија тек након рођења деце.[91] Посебно је занимљива чињеница да стари Атињани нису имали посебну реч за развод брака, што се може тумачити осетљивошћу Грка на брак и породицу.[92]

Међутим, иако су ожењеном мушкарцу били дозвољени ванбрачни односи,[93] законским потомцима и наследницима сматрана су само деца прве жене, што сведочи о тежњи законодавца ка очувању традиционалних института брака и породице у којима су уочљиви и трагови примитивне друштвене организације. Осим што је имао права на вишекратну женидбу, мушкарцу је било дозвољено да ступа у односе са хетерама, тј. „дружбеницама“ које су пружале телесно и духовно задовољство, и конкубинама одн. робињама и проституткама.[94] Међутим, пре него ли се овакав друштвени модел припише искључиво неправедној потчињености и непоштовању жене у браку, важно је истаћи да су законске супруге, захваљујући општој концепцији полиса, уживале знатно бољи положај од других жена са којима би мушкарац био у љубавном односу. Цитат из судске беседе логографа Аполодоруса, изнете против хетере Неере која се незаконито удала за Атињанина Стефана, гласи: „Лепо је имати хетере и робиње, али када дођемо до суштине ствари, од које зависи опстанак нашег полиса и одржање наших домаћинстава, коме се обраћамо? Својим женама.“[95] Аутор је нагласио да „овај одломак, не само да не подразумева презрење за супругу, већ је и уздиже далеко изнад других жена.“[96]

90 *Ibid.*

91 C. A. Cox, 72.

92 C. F. Norena, 14.

93 В. Дјурант, 326.

94 *Ibid.,* 322.

95 НАведено према: Х. Д. Ф. Кито, *Грци*, Просвета, Београд 2008, 272.

96 *Ibid.*

У брачном праву Спарте, уочљива су донекле слична правила и институти. Спартанка је такође била под влашћу кириоса (мужа након удаје), мираз је био услов за склапање брака, веридбу је уговарао примарни кириос (отац) и од раног детињства Спартанка се спремала за улогу супруге и мајке. Међутим, као специфичност у брачном праву у Спарти истиче се пуна полна слобода жене. Жена је од свог мужа могла да затражи одобрење да има односе са другим мушкарцем, а таква прељуба није кажњавана.[97]

Иако је очигледно да су биле присутне одређене матријархалне вредности, ипак је постојала строга формална контрола над жениним удајом. Отац или најближи мушки рођак уговарао је веридбу за неудату ћерку, а уобичајено је било склапање брака отмицом. У Спарти је, такође, уобичајен био ендогамни брак код припадника више класе зарад одржавања економски стабилне породичне заједнице.[98] Моногамија је занемарена како би под било којим околностима дошло до рађања новог потомства, због чега је и полиандрија била укорењен обичај – често се дешавало да неколико браће има једну супругу.[99]

Спартанско друштво је охрабривало брачно здруживање и развод је био обавезан уколико супружници нису имали потомство.[100] Трагови синдијазмичког брака и рачунање матрилинеарног сродства омогућили су женама у Спарти либералнији брачни живот, међутим, имајући у виду циљеве и вредности спартанске заједнице, остаје нејасно на који начин се друштвено-правни статус Спартанке може дефинисати.

Познате су, такође, одредбе Гортинске кодификације које се тичу жениног положаја у браку и сведоче о правним приликама у овом полису. Гортински законик инкриминише деликте прељубе, покушаја прељубе (тј. завођења жене) и силовања, и за њих прописује новчану казну чија висина зависи од неколико елемената: у случајевима извршења деликта силовања, висина казне је била одређена у односу на друштвени статус жртве (највиша казна је била у случају силовања слободне жене или слободног мушкарца), а у случајевима покушаја обљубе рачунала се у односу на брачни статус (виша казна је била у случајевима покушаја обљубе над неудатом женом).[101] Из наведеног произилази да су поделом дела против полне слободе стари Грци правили разлику у степеновању друштвене опасности на

97 С. Аврамовић, В. Станимировић, 98.

98 S. Hodkinson, 10.

99 *Ibid.,* 11.

100 С. Аврамовић, В. Станимировић, 99.

101 *Ibid.*

сличан начин како то чини савремено право, као и да су имали свест о важности заштите телесног и душевног интегритета жене.

Посебан део законика посвећен је институту патриоикос и регулацији брачних питања у том случају. Гортинска епиклера била је у обавези да се, након смрти оца, а зарад преношења његове имовине на свог наследника, уда за крвног сродника према редоследу који је утврђен закоником. Уколико је већ била удата у браку без деце, морала је да се разведе и уда за рођака. У супротном јој је законик допуштао да донесе слободну одлуку о даљем брачном животу.[102] Систем преношења наследства посредством епиклере (комплексније спроведено право репрезентације), није успостављен искључиво из практичних разлога, тј. зарад преношења права власништва, већ је укључивао и аспекте религије, морала и субјективних околности.[103]

Интересантна је чињеница да се за прељубу у Гортини кажњавао само мушкарац, пошто је очигледно, био третиран као искључиви кривац за неверство. Такав правни куриозитет се можда може образложити потенцијалним ставом старих Грка да је жена (ипак) само објекат мушких планова, жеља и нагона, пре него равноправни учесник у мушко-женским односима.

Гортински законик је дозвољавао развод који је могао да буде инициран и од стране жене. У случају развода, жена је имала право да задржи свој мираз и имала је право на половину прихода стечених од њене посебне имовине. Такође, имала је право и на половину онога што је сама, својим радом стекла (тј. „половину свега што је уткала"), а специфична је и одредба која жени, поред такве цивилизоване деобе брачне тековине, даје право на новчани „бонус" у случајевима када је муж узрочник развода.[104] Иако је закоником је прописано да епиклера има извесну слободу у одабиру супруга, она није у могућности да располаже имовином коју треба да пренесе мушком наследнику.[105]

Кодификација, премда фрагментарно очувана, јасно приказује економску позицију удатих жена у Гортини. Међутим, иако су неке одредбе погодовале правном положају жене, мушкарци су у потпуности држали економску и политичку моћ у Гортини, при чему су нове правне мере уводили у складу са својим статусним намерама. У

102 С. Аврамовић, В. Станимировић, 105.

103 Сима Аврамовић. „Response to Monique Bile", Gerhard Thür (ed.), *Symposium – Vorträge zur griechen und hellenistischen Rechtsgeschichte,* Böhlau-Verlag-Köln 1993, 55.

104 Гортински законик, 157–165.

105 С. Аврамовић, В. Станимировић, 105.

том смислу, прописане повластице нису брзо оствариване, нити су доследно и једнако примењиване на све жене у полису.[106]

Очигледно је да је Гортински законик објединио племенске обичајне принципе (управо оне које наликују спартанским) и увео норме у духу напредније друштвене и државне организације (попут оних у атинском законодавству).

Многи аутори узимају упоредни приказ између Атине и Спарте као кључ за објашњење свих карактеристика у положају жене античке Грчке. Такво сагледавање друштвених и правних појава у Грчкој, међутим, може отворити велики број питања. С тим у вези, у наставку рада биће истакнут упоредни приказ сличности и различитости у друштвено-правном положају жене у породичном и брачном праву Атине, Спарте и Гортине.

4. АТИНА, СПАРТА, ГОРТИНА
– анализа упоредним методом –

„Спартанске крилатице биле су дисциплина и ред, а атинске, слобода (*eleutheria*) и слобода мисли и говора (*parhesia*). Ради ли се о супротности? Свакако, али по грчким мерилима истовремено о двама половима исте целине."[107]

Атина и Спарта, два крајње различита полиса, означавају се као најразвијенији градови-државе у античкој Хелади, а њихова сасвим другачија устројства формирају сасвим другачије друштвене структуре. Устаљено је мишљење да је правни положај жене у Спарти био знатно повољнији од правног положаја жене у Атини, међутим, анализа на основу више фактора указује на то да ситуација није сасвим једнозначна.

Атинско друштво, стационирано на истом месту од првих времена, вековима је пролазило кроз спори и континуирани низ промена. У свом „Златном добу" атински полис био је на врхунцу друштвеног и државног развоја – организација власти темељила се на начелима демократије, ублажене су класне разлике, усавршаван је правни систем и држава је била у општем привредном благостању. Са друге стране, Спарту су основали ратоборни Дорци, претходно уништивши тековине ахајске културе, а овај најмоћнији дорски полис је током целог

106 Michael Gagarin, „The Economic Status of Women in the Gortyn Code: Retroactivity and Change", Gerhard Thür (ed.), *Symposium – Vorträge zur griechen und hellenistischen Rechtsgeschichte,* Böhlau-Verlag-Köln 1993, 70–71.

107 Vojteh Zamarovski, *Grčko čudo*, Alnari, Beograd 2004, 161.

свог постојања био на донекле истом нивоу друштвеног развоја, завек утемељен на идеји преддржавног уређења.

Живот Спартанаца, и мушкараца и жена, у пуној мери је био подређен ратовима, а ригорозни закони били су неопходност за контролисање великог броја покорених становника Ахајаца, од којих су неки имали статус перијека, а неки статус хелота. Друштво Спарте није познавало атинска демократска начела, живело је према неписаном праву које се приписивало легендарном законодавцу Ликургу и било је затворено и ксенофобично.[108] Из тог разлога, многи елементи спартанског права остају загонетка савременој науци.

Из комедија и других дела античких грчких писаца, сазнаје се много о животу жене у породичној заједници. У делу „Грци" наведено је да Ксенофонт из Атине изјављује како је „тешко за жену да изађе јер треба да служи мужа, одржава слушкињу будном, купа дете, храни га".[109] Овај одломак може се тумачити на различите начине: у контексту формалне забране жени да напушта оикос или у контексту онемогућености жене да напушта оикос због преоптерећености кућним пословима (кућни послови, као што је речено, подразумевају и управитељство над домаћинством). Из наведеног произилазе два решења. Уколико је доиста постојала формална забрана женама да напуштају домаћинство, а која је за последицу имала искљученост жене из јавног живота, лако је закључити да је положај жене (нарочито Атињанке) био крајње неповољан. Са друге стране, уколико су жене ретко излазиле из домова само због преокупираности породичним обавезама, можда се може рећи да општи положај жене није био неповољан искључиво због тога што је њено учешће у породичном животу очигледно било велико.

Спарта је, насупрот Атини, често дефинисана као полис у којем је жена имала необично широк обим права, због чега је била у знатно бољем положају у односу на савременице из других полиса. Међутим, повољан положај Спартанке понекад се олако узима за премису у анализи друштвено-правног статуса жене у античкој Грчкој, тако да особености живота спартанске жене морају бити сагледане на више начина како би се избегао преурањени закључак. Наиме, уколико би се положај Спартанке приказао паралелно са положајем Атињанке, нејасно би било да ли су друштвене и правне повластице које су жене уживале искључиво резултат развојних фаза на којима су се налазила друштва ових полиса, или пак нечег комплекснијег.

108 С. Аврамовић, В. Станимировић, 93–99.

109 Х. Д. Ф. Кито, 270.

Кито у наведеној књизи отвара питање стварног положаја спартанског грађанина констатацијом да „иако делује да су Спартанци живели удобно од производа хелотског рада, њихов живот је у ствари био толико строг да би модеран човек, ако би му се дало да бира, можда пре пристао да живи као хелот него као грађанин“.[110] На исти начин се може тумачити и положај спартанске жене у односу на атинску. Наиме, поставља се питање да ли је Спартанка – којој није било дозвољено да подиже своју децу, која је за примарни задатак имала рађање будућих ратника, која је имала обавезу да буде здрава и која није остваривала дубље емотивне везе са члановима своје породице, стварно била у објективно бољем положају од Атињанке. Атински патријархални оикос, начелно установљен на моногамном односу између супружника, био је први и несавршени облик нечега што ће од периода старог Рима до новијих дана представљати уобичајену форму породице.

Уколико би се атинско породично право једноставно ставило у паралелу са спартанским породичним правом које је још увек осећало трагове матријархата, лако би се могло закључити да је жена у Атини имала знатно скромнија права од жене у Спарти. Истовремено, уколико би се положај жене у античкој Атини сагледао у светлу модерног и просвећеног права, само због тога што жена практично није имала правну, пословну и процесну способност, њен правни положај био би оцењен као неприхватљив.

Иако су норме брачног права у Атини наизглед ригорозније од оних у Спарти, неопходно је истаћи да брак у Атини није био законски обавезан. Са друге стране, мушкарци у Спарти који би одбили да ступе у брак су били кажњавани, а не постоји доказ да је исти закон важио и за жене. Иако можда нису биле формално обавезне да се удају, Спартанке су биле извргнуте јавној осуди и порузи уколико нису биле у браку јер је брак био неопходност за достизање високог друштвеног статуса.[111] Такође, за први доказ у прилог ставу о тешком положају Атињанке у браку узима се чињеница да је она била строго обавезана на верност како не би извргла свог мужа руглу и срамоти, међутим, очигледно је да је и муж био дужан да заштити физичку безбедност своје супруге и да се стара да њена честитост не буде угрожена.[112]

Полна слобода Спартанке, која је представљала авангарду за већински конзервативно и патријархално античко друштво, постоја-

110 *Ibid*., 107.

111 S. Hodkinson, 9.

112 C. A. Cox, 73.

ла је искључиво у прилог жениној дужности да дела у корист целе заједнице. Прељуба није кажњавана, погледи на брачни живот били су либералнији од атинских, колектив је доносио одлуке које су се тицале живота супружника и није било строгог хијерархијског уређења у породичној заједници.[113] Овакав облик породичног и брачног живота био је последица начина на који је функционисао спартански друштвени систем, који, за разлику од атинског, у својој основи није имао препознатљиви оикос са свим елементима који су га чинили. Може се рећи да необавезаност жене на верност није постојала ради поштовања њених личних слобода, већ ради посредне користи колектива – жена је морала да у сваком случају „произведе" будуће снажне ратнике.

Данашње схватање правног положаја жена у Спарти и Атини настаје под утицајем многих фактора, па се на тај начин слика спартанске жене ствара и на основу дела атинских писаца који нису крили непријатељска осећања према супраничком полису.[114] Атињани су, у складу са својим вредностима, Спартанку сматрали неморалном и разузданом, па су је, можда пренаглашено, описивали у крајње негативном светлу. О различитостима у поимању права жена Атине и Спарте говори следећи одломак: „Попустљивост према женама такође је противна принципима лакедајмонске државе и наноси штету добром поретку у држави. Јер као што су делови породице човек и жена, јасно је да треба сматрати да се и држава слично дели на два дела, на мушко и женско становништво. Стога треба сматрати да у свим оним државама у којима је рђаво регулисано оно што се односи на жене, половина становништва нема закона. А то се десило и у Лакедајмону. Законодавац је хтео да целу државу учини крепком и мужевном и, што се тиче мушкараца успео је, али је потпуно занемарио жене. Оне живе раскалашно у сваком погледу а уз то и раскошно."[115] Овим речима Аристотел је описао спартанску жену у погледу политике и права, тврдећи да је слобода жена проблем за успостављање државне равнотеже. Атињани су због негативних осећања према Спарти често истицали мане спартанске жене тако што су говорили о правним овлашћењима и друштвеним повластицама које је она уживала.

Премда спартанском стриктном друштвеном уређењу модерно друштво свакако може доста замерити, нису сасвим јасне околности под којима оно настаје као такво. Према мишљењу неких аутора,

113 С. Аврамовић, В. Станимировић, 98–99.

114 *Ibid.*

115 Aristotel, 1269b.

Спарта своју организацију и начин развоја дугује дорској традицији која је почивала на вредностима и циљевима усмереним ка освајању и покоравању. Након освајања Месине, Спартанци су морали да формирају специфично војничко друштво како би под контролом држали вишебројније робове. У заштиту владајуће мањине стали су и Ликургови закони, те је Спарта од свог најранијег периода била у једној врсти „полицијске“ приправности.[116] Строга правила која су владала у таквом друштву у великој мери су ограничавала и спутавала обичан породични и брачни живот, што је довело до необичних односа између полова. Такође, док је Атињанка (иако у подређеном положају у односу на мушкарца) водила миран и обезбеђен живот, спартанска жена је и сама морала од раног детињства да свакодневно одржава своју физичку снагу, како би опстала у суровијим условима.

У том смислу, поставља се хипотетичко питање: да ли је погоднији живот правно и политички потлачене Атињанке, која је, међутим, имала делимичну аутономију у оикосу и гамосу, или живот друштвеноправно равноправне Спартанке, која је пак била репродуктивни објекат и још један „војник“ у рату. Уколико се упоредни приказ жене у Спарти и Атини сагледа на овај начин, намеће се закључак да се, из перспективе данашњице у којој су сва људска права подједнако важна, не може пуко контатовати да је положај Спартанке био повољан, нити да је положај Атињанке био неповољан, јер су и атинска и спартанска жена подређене – једна од стране друштвене идеје ратовања у циљу очувања државне снаге, а друга од стране друштвене идеје супрематије мушкарца у циљу очувања оикоса.

„За Грке је сама суштина живота била слобода живљења, мишљења, говора и поступања“.[117] Следећи ове речи Вила Дјуранта (*Will Durant*), можда је логичнији закључак да је управо Атињанка, која је уживала све благодети културе и уметности, живела у складу са просвећеним хеленским духом и свиме што он подразумева. Норме брачног и породичног права јесу женама ускраћивале многе слободе, међутим, Атињанке су оне које историја памти.

Полазећи од става да су Атина и Спарта две крајности у погледу положаја жене, Гортинска кодификација може се сматрати скупом породичних и брачних норми избалансираних и уобличених у односу на те супротности, па би, у том смислу, Гортињанка била у истој мери била потлачена (попут Атињанке) и у истој мери ослобођена (попут Спартанке).

116 Х. Д. Ф. Кито, 105.

117 В. Дјурант, 86.

Гортински законик је штитио достојанство, психички и физички интегритет жене и гарантовао наследство ћерки-наследници. Међутим, прељуба је инкриминисана – за разлику од Спартанке, жена у Гортини није имала полну слободу. Са друге стране, извесна слобода избора супруга од стране епиклере, била би незамислива у Атини.[118]

Позитиван утицај на општи друштвено-правни статус жене у Гортини имају управо норме наследног права. Међутим, иако Гортињанка наслеђује половину покретности од оца или преноси непокретност као ћерка-наследница, слика наследног права и жена у Гортини је двосмислена. Наиме, законодавац је ограничио до које мере жена може да стекне имовину, чиме је погоршао њен правни положај, али је, истовремено, обезбедио начине за заштиту женине имовине у односу на сина или мужа. Овакав куриозитет можда се може сматрати последицом намере законодавца, који у првом плану свакако није имао својинска и економска права жена, да у корист мушкараца омогући шира правна овлашћења жени.[119]

Неспорно је да је гортинско право веома слично спартанском. Аристотел наводи: „Кретско државно уређење сасвим је блиско овоме. Њихово уређење у понеким стварима није горе, али је, у већем броју случајева недовољно дотерано. Вероватно је, а то се и говори, да је лаконско државно уређење подражавање кретског, а старе државе су већином горе уређене него новије.“[120] Очигледно је да је Аристотел, величајући атинску друштвену и правну развијеност, критиковао дорске крајеве у којима су били приметни остаци племенског уређења и примитивног права. Међутим, иако су Спарта и Гортина доиста почивале на истим вредностима, извесно је да су Спартанка и Гортињанка уживале различита права и слободе.

Уочљиво је да је развој друштвеног и правног система у античкој Грчкој учинио да жене изгубе повластице које су им припадале у преддржавно доба. Историја је, додуше, показала да је истинска еманципација жена могла бити достигнута тек по потпуном разилажењу од примитивних вредности и начела. Полна слобода жена у дорским полисима, из тог разлога, није била корак према достизању равноправности са мушкарцем, већ је, напротив, жену стављала искључиво у улогу репродуктивног објекта. Иако се не доводи у питање чињеница да је Атињанка живела у ригорозном патријархалном друштву, важно је истаћи да су атинска продуховљеност и просвећеност учиниле много за положај жене у браку и породици.

118 С. Аврамовић, В. Станимировић, 105.

119 S. Link, 9.

120 Aristotel, 1271b.

5. ЗАКЉУЧАК

Закони старе Грчке били су, пре свега, засновани на (филозофски идеалном) начелу супрематије државе у односу на породицу и затим, породице у односу на појединца. Вековима су се мислиоци бавили идејама старих Грка. Велики утицај на касније разумевање грчке античке филозофије имао је Хегел (*G. V. F. Hegel*). „Пошто је тако дефинисао човека, Аристотел вели: „Заједница људи сачињава породицу и државу али они су у таквом односу да је држава по природи (то јест суштински, супстанцијално, сходно своме појму, уму и истини, не по времену) првобитнија (*prius*) од породице (од природне везе, не умне) и од сваког појединца од нас."[121]

Хелени су сматрали да човек (као људско биће) може да достигне свој пуни природни потенцијал само уколико своје капацитете остварује уз помоћ и у корист заједнице. „Живот за себе, живот одвојен од других људи, нема ничег племенитог, ничег људског. Бити човек (у старој Грчкој) значи боравити међу људима, живети са себи равнима."[122] Оваква начелна схватања улоге и положаја самог човека у држави као организацији и према држави као заједници, несумњиво су утицала и на формални и неформални положај жене унутар те организације и заједнице.

Целокупно право античке Грчке, стога, није на првом месту штитило интересе појединца, већ интересе државе. Из тог разлога, одредбе Ликургових закона у Спарти које се односе на жене вероватно нису ни имале за циљ да умање или повећају права жена, већ су тежиле да очувају основну идеју о ратничком, борбеном друштву. Такође, неписане правне одредбе које се односе на ограничења слободе кретања жене ван породичног дома у Атини, нису, највероватније, имале сврху бесциљног тлачења жена, него су, можда, постојале зарад заштите друштвене снаге оикоса као стуба целе државе. У савременом свету другачије је виђење грађанских слобода и личних права сваког појединца и док модеран човек живи слободно у друштву које тежи родној равноправности, човек старог доба своје место налази у класном, колективистичком друштву, свеприсутних неједнакости и ограничења.

У Платоновој филозофији, насупрот Аристотеловим уверењима, жена је била скоро равноправни члан заједнице, способан да у одређеној мери делује у корист очувања полиса. „Нема, према томе, никаквог посла у управи државе који би припадао жени зато што је жена, нити мушкарцу зато што је мушкарац, него су природне спо-

121 Georg V. F. Hegel, *Istorija filozofije II*, Kultura, Beograd 1970, 332.

122 Михаило Ђурић, *Хуманизам као политички идеал: Оглед о грчкој култури,* Терсит, Београд 1995, 13.

собности подједнако подељене међу оба створења, и у свима пословима може по својој природи учествовати жена, и у свима пословима мушкарац, само је жена у свима слабија од мушкарца.“[123] Међутим, јасно је да античка жена није уживала одређена основна права и слободе, те да, из тог разлога, није била у истински равноправном положају са мушкарцем.

Иако античка Грчка ускраћује женама права и слободе савременог света, тешко је рећи да је подређеност жена била последица дискриминације и увражених предрасуда. Неповољни друштвени и правни положај жене вероватно је резултат свеопштих прилика и интереса античког грчког друштва, одн. резултат (не)могућности жена да учествују у остваривању основних циљева једног старовековног друштва, тј. ратних освајања.

Без обзира на евентуалне колективне мотиве и разлоге, било оправдане или не, почевши од тога да је жена, уз многа породично-правна ограничења, била ускраћена и за учешће у јавном и политичком животу (које је било привилегија човека грађанина и неизоставни део свакодневног живота), остаје чињеница да је живот тадашње жене у античкој Грчкој био знатно тежи од живота тадашњег мушкарца.

Међутим, уколико се посматра искључиво правни статус жене у породици или браку, очигледно је да су жене уживале одређене погодности и привилегије. Када се особености положаја жене у оикосу и гамосу у три издвојена полиса обједине, дâ се видети да је грчко античко право у значајној мери уважавало и штитило жену у улози супруге, мајке, управитеља домаћинства и наследнице. Атињанка је била цењена господарица свог дома, Спартанка је имала слободу одабира партнера, а Гортињанка је била законом одређена наследница. Живот античке Гркиње незамислив је у светлу вредности и идеала савременог друштва, међутим, може се закључити да је жена у старој Грчкој, нарочито у породици и браку, била поштована и вредна фигура.

Хуманистички приступ животу који су створили и неговали стари Грци, довољан је разлог да се било којој анализи друштвено-правних института древних Хелена приступи са неопходним поштовањем и сентиментом. Упркос томе што су поштовали строга, некада и сурова правила, која су владала у робовласничком систему, стари Грци су, за разлику од других савременика, стављали човека у епицентар свог друштвеног, духовног и културолошког стваралаштва. Управо такав филантропски старогрчки поглед на свет започео је стварање оних принципа који ће се у садашњости дефинисати као основне правне идеје савремене светске цивилизације.

123 Platon, 455de.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Aristotel, *Politika* (prevela Ljiljana Stanojević Crepajac), Kultura, Beograd 1970.

Аристотел, *Устав атински* (превео Нико Мајнарић), Војислав Станимировић (прир.), *Хрестоматија за Упоредну правну традицију,* Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 167–196.

Platon, *Država* (preveli Albin Vilhar, Branko Pavlović), Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 2002.

Плутарх, *Славни ликови антике* (превео Милош Ђурић), Матица српска, Нови Сад 1990.

Гортински законик (превео Сима Аврамовић), Војислав Станимировић (прир.), *Хрестоматија за Упоредну правну традицију,* Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 157–165.

ЛИТЕРАТУРА:

Сима Аврамовић, „Response to Monique Bile“, Gerhard Thür (ed.), *Symposium – Vorträge zur griechen und hellenistischen Rechtsgeschichte,* Böhlau-Verlag-Köln 1993, 53–60.

Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017.

Monika Bereš, „Položaj žena u antičkoj Grčkoj“, *Essehist – časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 8/2016, 16–21.

Ан-Мари Битен, *Стара Грчка,* Clio, Београд 2010.

Michael Gagarin, „The Economic Status of Women in the Gortyn Code: Retroactivity and Change“, Gerhard Thür (ed.), *Symposium – Vorträge zur griechen und hellenistischen Rechtsgeschichte,* Böhlau-Verlag-Köln 1993, 61–71.

Вил Дјурант, *Историја цивилизације: Живот Грчке,* Народна књига, Београд 1996.

Михаило Ђурић, *Хуманизам као политички идеал: Оглед о грчкој култури,* Терсит, Београд 1995.

Vojteh Zamarovski, *Grčko čudo*, Alnari, Beograd 2004.

Мила Јовановић, „Нека разматрања о друштвеном положају жене од античког до буржоаског друштва“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 21/1981, 355–376.

Paula Kaulić, „Institucija braka i ceremonije povezane s time u grčko-rimskom svijetu“, *Rostra – časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 2(2)/2009, 57–69.

Х. Д. Ф. Кито, *Грци*, Просвета, Београд 2008.

Stefan Link, „...but not more!“ Female inheritance in Cretan Gortyn“, Deborah Lyons, Raymond Westbrook (eds.), *Women and Property in Ancient Near Eastern and Mediterranean Societies,* Conference organized by the Center for Hellenistic studies – Harvard University, 2003, *https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/1219* (последњи приступ 10.8.2020.).

Douglas M. MacDowel, „The Oikos in Athenian Law“, *The Classical Quarterly* 39(1)/1989, 10–21.

Carlos F. Norena, „Divorce in Classical Athenian Society: Law, Practice and Power“, *Past Imperfect* 7/1998, 3–34.

Cynthia B. Patterson, *The Family in Greek History*, Harvard University Press, Cambridge-London 1998.

Jamie Pretorius, „Rape and Infidelity: Threats to the Athenian Polis and Oikos“, *Fundamina* 23(2)/2017, 39–61.

Raphael Sealey, *Women and Law in Classical Greece*, University of North Carolina Press, Chapel Hill – London 1990.

Georg V. F. Hegel, *Istorija filozofije II*, Kultura, Beograd 1970.

Stephen Hodkinson, „Female Property Ownership and Status in Classical and Hellenistic Sparta“, Deborah Lyons, Raymond Westbrook (eds.), *Women and Property in Ancient Near Eastern and Mediterranean Societies,* Conference organized by the Center for Hellenistic studies – Harvard University, 2003, *https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/1219* (последњи приступ 10.8.2020.).

Eva Cantarella, “Gender, Sexuality, and Law”, Michael Gagarin, David Cohen (eds.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne 2005, 236–253.

Chris Carey, „Rape and Adultery in Athenian Law“, *The Classical Quarterly* 45(2)/1995, 407–417.

Cheryl Anne Cox, *Household interests: Property, Marriage Strategies, and Family Dynamics in Ancient Athens*, Princeton University Press, Princeton – New Jersey 1998.

Hans Julius Wolff, “Marriage Law And Family Organization in Ancient Athens”, *Traditio* 2/1944, 43–95.

Hans van Wees, “The invention of the Female mind: Women, Property and Gender Ideology in Archaic Greece”, Deborah Lyons, Raymond Westbrook (eds.), *Women and Property in Ancient Near Eastern and Mediterranean Societies*, Conference organized by the Center for Hellenistic studies – Harvard University, 2003, *https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/1219* (последњи приступ 10.8.2020.).

Isidora FÜRST*

POSITION OF WOMEN OF ANCIENT GREECE IN MARRIAGE AND FAMILY LAW

Summary

The legal position of women in Ancient Greece differed due to the inequalities in the state and social organisation of the poleis. The position of women in society, family and marriage in Ancient Greece ranged from their complete disenfranchisement to partial equality with men. The subject of the paper are the characteristics of the legal status of women in the family (oikos) and marriage (gamos), and the analysis of the factors that influenced the creation and sustention of such a specific legal and social formation. Dowry and the crime of adultery are analysed in the paper. The author provides a comparative overview of family and marriage in three poleis: Athens, Sparta and Gortyn. The question is whether a formally better legal position necessarily indicates an equally favourable social status. The conclusion of the paper gives an evaluation of the legal status of women in Ancient Greece, viewed from the perspective of the patriarchal and class system of that time, according to the understading of the Greek spirit.

Key words: *Polis. – Family. – Marriage. – Dowry. – Adultery.*

Рад приспео / Paper received: 11.8.2020.
Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 29.8.2020.

* The author is a first-year graduate student at the University of Belgrade Faculty of Law, isidora.first@gmail.com